

DOI 10.31909/26168774.2021-(55)-2
УДК 930.271

NEW INSCRIPTIONS FROM TYRAS AND OLBIA

НОВІ НАПИСИ ІЗ ТИРИ ТА ОЛЬВІЇ

Микола Ніколаєв

доктор історичних наук, професор
E-mail: olbiopol@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3994-1150
Researcher ID: ААН-7628-2020
Ізмаїльський державний гуманітарний
університет, Україна

Mykola Nikolaev

Doctor of Historical Science (Dr. Hab.),
Professor
E-mail: olbiopol@gmail.com
ORCID: 0000-0003-3994-1150
Researcher ID: ААН-7628-2020
Izmail State University of Humanities, Ukraine

ABSTRACT

The ancient writing tradition has left a relatively small number of works on the history of the South and West of Ukraine. Accordingly, the findings of inscriptions are very important for the reconstruction of the historical process of the region. The article is devoted to the first publication of a fragmentary marmour plates with an inscriptions from Tyras and Olbia Pontica. The inscriptions are kept in a private collection in Ukraine. Scientific methods of auxiliary historical disciplines, mainly paleography, were used for the research. The letters preserved in the Tyras inscription does not contain any distinct palaeographic features, and thus, palaeographically, this script is widely dated from the late 3rd century BC to the 2nd century AD. The second and third lines of the fragment of the inscription contain, probably, the formula: «... The Council and people of Tyras under archon so-and-so, son of so-and-so...». Accordingly, the fragmentary inscription from Tyras, probably, is a fragment of the honorary decree of this ancient city. Unfortunately, the renewal of the second line, in which a fragment of a historical person's name is seen, has many other variants of renewal. For the interpretation and reconstruction of the other inscription the area of its finding, which in the first centuries AD was the sacral zone of Achilles, is of decisive importance; such a zone existed in the chora of Olbia. For paleographic signs the inscription from the chora of Olbia is dated to the first half of the 1st century AD. This is a fragment of the lower part of the dedication to Achilles Pontarch by the Collegium of Archonts of Olbia. The dedicatory formula contains a very rare term ἡ πολυκαρπία – abundance of fruit. The presence of a profiled frame on the reverse side of the dedication to Achilles confirms its reuse. Accordingly, our dedication to Achilles Pontarch is probably one of the earliest.

Key words: North Black Sea region, Tyras, Olbia, Ancient Greek epigraphy, decrees, dedications.

Постановка проблеми й актуальність дослідження. Незначна кількість повідомлень античних авторів стосовно історії регіону Північно-Західного Причорномор'я вже врахована та проаналізована дослідниками; кількість цих повідомлень не збільшується. Відповідно, відновлення стародавньої історії Північно-Західного Причорномор'я в наші часи здійснюється переважно шляхом знахідок нових написів різного характеру (лапідарна, керамічна, магічна епіграфіка, нумізматики тощо). Особливу роль у цьому переліку відіграють пам'ятки лапідарної епіграфіки, зокрема, державні акти античних полісів (почесні декрети, посвяти). Такі пам'ятки пов'язані з висвітленням історичних подій регіону; їхня знахідка, зазвичай, додає нову сторінку у стародавній історії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, однак, показує, що кількість написів, зокрема, античного міста Тіра є порівняно невеликою, також, лапідарний архів Тіри поповнюється переважно шляхом знахідок дрібних фрагментів (Карышковский, Клейман 1985: 3). Відповідно, в тому, що стосується лапідарних написів, Ольвія Понтійська знаходиться у відносно кращій ситуації. Разом з тим, для подальшої реконструкції історичного процесу на теренах Північно-Західного Причорномор'я публікація нових лапідарних написів, зокрема, їхніх фрагментів, залишається актуальною.

Важлива теза, що стосується дослідження лапідарних написів, введена у науковий обіг В. В. Крапівіною. Виконавши аналіз умов знахідки переважної більшості лапідарних написів Ольвії, дослідниця, встановила, що зазвичай вони знайдені не *in situ*, а у випадковому положенні. Відповідно, переміщений стан не характеризує час їхнього первинного побутування. Тому *найбільше значення має не контекст знахідки напису, а контекст загальної історії Ольвії, відновлюваний в основному за всією сукупністю археологічних джерел* (Крапивина, 2009: 283-284). Ця теза, у сутності, спростовує традиційне уявлення про те, що пам'ятки, знайдені поза планомірними археологічними розкопуваннями, не можуть вважатися повноцінними історичними джерелами.

Метою статті є введення до наукового обігу двох випадково знайдених фрагментованих мармурових плит з давньогрецькими написами, які походять із Тіри та Ольвії Понтійської. Дослідження написів виконувалося по допомогу типових наукових методів, зокрема, таких, що застосовуються у допоміжних історичних дисциплінах (палеографія, епіграфіка). Втім, як і у інших моїх дослідженнях, домінує історична складова; відповідно, нечисленні філологічні матеріали, треба розглядати як побічні. Для опису лапідарних написів використаний сучасний формат, розроблений Інститутом Ausonius (м. Бордо, Франція)².

Виклад основного матеріалу. І. До наукового обігу вводиться фрагментована мармурова плитка з давньогрецьким написом, яка випадково знайдена у 2015 році (?) на околиці м. Білгород-Дністровський, Одеської області на місті існування античного міста Тіра. Фрагмент зберігається в приватній колекції Е.Р. Джумажанова (м. Миколаїв). Мармур білий грубозернистий з точковими сірими зернами. Як лицьова, так і зворотна сторона плитки була заглажена при виготовленні (зворотна сторона – менш старанно, є наявними «хвилі»); втім, ймовірно, при вторинному використанні плити її поверхня піддалася стиранню. Фрагмент пошкоджений з боків, збереженою є частина лицьової сторони з написом та частина зворотної сторони. На поверхні плити мається вапняковий наліт. Товщина фрагменту – 40 мм. Максимальна збережена висота – 170 мм, ширина – 90 мм.

Малюнок 1

Зовнішній вигляд лицьової та зворотної сторони фрагменту мармурової плити з написом

Розмір епіграфічного поля збігається з розміром фрагмента. Текст пам'ятки складається із залишків шести рядків, із яких горішній рядок представлений лише

² Щира подяка Аскольду Ігоровичу Іванчику, який надіслав мені відповідні матеріали.

фрагментом нижньої гаси, ймовірно, *епсилон*. Також, і у двох нижніх рядках збереглися, окремі залишки літер, які гіпотетично відновлюються як, відповідно, *пі* та *омікрон*. Висота літер – 20 мм. Відстань між рядками 3-4 мм. Апексація літер відсутня. В цілому напис вирізаний не дуже старанно, хоча рядки рівні. Літери недостатньо глибоко проникають у поверхню плити, що ймовірно, є наслідком вторинного використання каменю в результаті якого сталося стирання поверхні. Відповідно, зовнішній вигляд досліджуваного фрагмента нагадує відомий ольвійський декрет *ΙΡΕ Ι² 76* про тарифи на жертвоприносини. Палеографічні особливості літер: широка *альфа* з ламаною перекладною, яка майже доходить до нижнього габариту літери, *епсилон* з горизонталлями рівної довжини, *каппа* с малими вусиками, *пі* із вигнутими всередину вертикальними гасами має горизонтальну гасу, що виступає за габарити літери, вертикальна гаса *ро* має розмір, порівняний з іншими літерами, права гаса *ню* розташована незначно вище лівої. Про палеографічне датування фрагменту див. нижче.

Текст напису:

1   [---]Ε? [---]
   [---]Νικα? [---] ἔδοξε βουλή καὶ ὁ δῆμος
   [ὁ Τυρανῶ?]ϒ, ἐπὶ ἄρ[χοντος ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος?---]
   [---]κατα [---]
5   [---]Π? [---]
   [---]Ο? [---]

Відносно надійне відновлення можливо лише для частини другого та третього рядка. З урахуванням місця знаходження фрагменту на території античного міста Тіра, пропонується гіпотетичне читання цих рядків за датовочною формулою почесного декрету тіритів, (наприклад, *SEG 47:1196*), тобто [--- ἔδοξε βουλή καὶ ὁ δῆμος ὁ Τυρανῶ?]ϒ, ἐπὶ ἄρ[χοντος ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος?---] – [---Рада та народ тіритів постановила, за архонта такого-то, сина такого-то---]³. Що стосується відновлення другого рядка ім'ям, яке починається на **Νικα?**, то таке відновлення слід сприймати лише як один із можливих варіантів. Відповідно, вагомі підстави вважати, що почесний декрет виданий на честь особи, ім'я (або патронім) якої починається на Нік, відсутні. Також, абсолютно безнадійною виглядає спроба реконструкції четвертого рядка чи то цілим словом **κατα**, чи то фрагментом слова, в яке входить це словосполучення.

У підсумку, такий, що вперше публікується фрагмент мармурової плити з написом ε, найімовірніше, залишком середньої чи то нижньої частини почесного декрету античного міста Тіра. Стан збереженості літер та відсутність серед них таких, що несуть у собі певні датуючі ознаки, у цілому, не дозволяє запропонувати порівняно вузьке датування цієї пам'ятки. На мою думку, на початковому етапі дослідження фрагменту оптимальним є його широкий хронологічний діапазон: від кінця III ст. до н. е. до майже початку II ст. н. е.

II. До наукового обігу вводиться плита з білого грубозернястого мармуру. Напис випадково знайдено у 2015 р. Місце його знахідки – район між селами Рибаківка та Вікторівка Березанського району, Миколаївської області. Місцем зберігання пам'ятки є приватна колекція Е. Р. Джумажанова (м. Миколаїв). Плита має висоту 165 мм, ширину 110 мм, максимальну товщину 50 мм. Мармур відшліфований з лицьового та зворотного боку. Фрагмент зруйнований з усіх бічних сторін.

Камінь використаний вдруге, оскільки на зворотному боці плити є фрагмент правої вертикальної частини профільованої рами. Профільована рама складається з внутрішньої плоскої частини (товщина 40 мм), на якій були, мабуть, нанесені написи та / або рельєфи (аналогічно напису *IOIb 47*). Плоска частина обмежена вузьким валиком та двома великими. Другий валик переходить у плоску частину (товщина 50 мм). Зовнішня грань профільованої рами не збереглася.

³ Датовочні формули, що застосовувалися в лапідарній епіграфіці Тіри, див. (Іванчик, 2017).

Район знахідки плити в перші століття н. е. був сакральною зоною Ахілла Понтарха; тут знайдено декілька десятків посвят Ахіллу Понтарху від ольвійських архонтів, що спрощує інтерпретацію та реконструкцію напису. Відповідно, напис походить з ольвійського поліса.

Розмір епіграфічного поля, що збереглося: максимальна висота 155 мм, максимальна ширина 80 мм. Текст містить залишки шести рядків напису, при цьому у шостому рядку помітні лише горішні частини гаст. У середині епіграфічного поля кілька літер затерті (слабо відчувуються); область затертих літер розташована по вертикалі та збігається з максимальною товщиною плити. Це означає, що досліджуваний напис виготовлено раніше, а профільована рама на звороті є свідченням вторинного використання каменю. Наявність на зворотному боці залишків вертикальної правої частини складно профільованої рамки дозволяє висловити припущення про те, що фрагмент епіграфічного поля, що зберігся, належить до лівої частини напису і в деяких рядках бракує, очевидно, однієї чи двох літер. Надалі, виходячи з контексту, встановлено, що збережена частина епіграфічного поля є його лівою нижньою частиною.

Малюнок 2

Зовнішній вигляд фрагментованого напису

Малюнок 3

Нижній бік напису (профіль рами)

Стиль напису лапідарний. Всі літери прикрашені короткими поперечними рисочками. Відстань між рядками – 8-10 мм. Висота літер: 20 – 22 мм. Зовнішні гасты сигми горизонтальні. Внутрішні та зовнішні гасты альфи, також і внутрішні гасты сигми, перехрещуються, одна капта з маленькими діагоналями (відстань між закінченнями – 13 мм), у другій капти відстань між діагоналями 20 мм. Палеографія напису свідчить про

його датування I ст. н. е. [Книпович 1966]. В цілому шрифт напису близький ольвійським посвятам *IPE I*² 91, 93, 95, 96, 101, 102, 119.

1. Варіант реконструкції напису:

- [---, ὁ δεῖνα]
1. [Π]απ[ίου? ὑπὲρ εὐς] -
[τ]αθί[ας τῆς πόλεως]
καὶ π[ολυκαρπί]-
ας κα[ὶ τῆς ἑαυτῶν ὑγεί] -
  5. [α]ς χαρ[ι]στή]-
[ρ]ίου?

Переклад: (Щаслива доля! Ахіллу Понтарху архонти на чолі з таким-то, ---, такий-то, син такого-то, такий-то, син такого-то, такий-то)⁴, **син Папія(?) за добробут міста та багатоплідність й власне здоров'я подячне приношення *посвятили*.**

2. Відновлення першого рядка має альтернативний характер через фрагментарний стан двох літер, особливо другої: ...απ... або ...αυ ... Розгляну спочатку найімовірніший варіант відновлення літерою *π*. Отже, *спираючись на виявлену статистичну особливість посвят Ахіллу Понтарху*⁵, у першому рядку присутній, ймовірно, патронім Π[απ][ίου? (варіант 1). В ольвійських посвятах та інших лапідарних написах перших століть н. е. доволі часто зустрічаються історичні особи, які носили таке ім'я (або патронім)⁶. Розташування особи с патронімом Папій останнім у переліку архонтів, згідно зі сталою традицією, свідчить про відносно молодий вік цієї особи.

Менш ймовірний варіант, що передбачає *гамму*, дозволяє реконструювати горішню частину тексту як

- άν?]-
1. [δρ]αυ[αθίας καὶ εὐς]-

Відповідно, у такому випадку, виходячи з контексту, можлива гіпотеза про присутність в тексті терміну ἡ ἀνδραγαθία – *мужність, звитяга*. Тест формули реконструюється у такому вигляді: (Щаслива доля! Ахіллу Понтарху архонти на чолі з таким-то, сином такого-то, ..., такий-то, син такого-то) ... **за мужність(?) та добробут міста та багатоплідність й власне здоров'я подячне приношення *посвятили*.**

3. Суттєво пошкоджений прикінцевий, шостий рядок тексту може бути кінцівкою терміну χαρ[ι]στή-[ρ]ίου? – *подячне приношення* (див. варіант 1). Можливий й варіант реконструкції, який передбачає, що цей термін різьбярем був цілком розміщений на передостанньому, п'ятому рядку. Відповідно, залишки горішніх літер останнього рядка є агоністичною або іншою припискою до основного тексту посвяти (див., наприклад, посвяту *IPE I*² 130).

4. Термін ἡ πολυκαρπία – *багатоплідність* [Liddel, Scott 1996:1439] – вельми рідкісний, зустрічається в Ольвії лише вдруге (див. посвяту *IPE I*² 130). В античній

⁴ Це типова формула ольвійських посвят Ахіллу Понтарху (див. *IPE I*² та *IOIb*).

⁵ В ольвійських посвятах Ахіллу Понтарху тандем літер [---]απ[---] відноситься тільки до імен або патронімів Папій, Пападон, Пап тощо. Це є випадковим збігом обставин та ні в якому разі не може бути поширеним на інші пам'ятки. Рекомендую читачеві власноруч перевірити істинність цього твердження скориставшись каталогами написів Ольвії.

⁶ Наприклад, Νεκήρατος Παπίου (*IPE I*² 34), Παπίας Ἀχιλλέος (*IPE I*² 86), Παπίας Οὐμβηνούαρου (*IPE I*² 96), Παπίας Παπίου та Βαίόρμαιος Παπίου (*IPE I*² 97), Παπίας Πραξιάνακτος (*IPE I*² 97), Παπάδων Ἀλκίμου (*IPE I*² 131), Παπίας Ἰεροσώυτος та Πάπας Τονου (Ivanchik, 2017) та інші.

епіграфіці цей термін, також, зустрічається не часто. Він відомий у двох документах IV ст. до н.е. – аттичному декреті *IG I³ 78* та свинцевій платівці *SEG 43: 340* (із висловами оракула) з Північної Греції: «--- καὶ εὐκαρπία καὶ πολυκαρπία --- – «---плідність та багатоплідність---». Вживання цього терміну в посвяті, ймовірно, можливо пов'язати з пережитими містом неврожаями.

У підсумку, попередня інтерпретація мармурової плитки є такою: з урахуванням палеографії та факту вторинного використання каменю для виготовлення рельєфної рами з написами (або рельєфами) досліджуваний напис є, ймовірно, однією з найперших посвят Ахіллу Понтарху від ольвійських архонтів та датується першою половиною I ст. н. е. У такому разі, як один із багатьох варіантів просопографічної інтерпретації, не виключено, що згадування в посвяті історичної особи з патронімом Папій належить до молодих років видатного діяча – Нікерата Папієва⁷.

ДЖЕРЕЛА І ЛІТЕРАТУРА

- Иванчик А. И. Новые декреты из Тиры. *Вестник древней истории*. 2017. № 77/4. С. 967-977
- Карышковский П. О., Клейман И. Б. Древний город Тира. Историко-археологический очерк. Киев. Наукова думка. 1985. 160 с.
- Книпович Т. Н. Греческое лапидарное письмо в памятниках Ольвии. *Нумизматика и эпиграфика*. 1966. Т. 6. С. 3-30.
- Крапивина В. В. Об общей характеристике и археологическом контексте надписей Ольвии. *Ольвийские древности. Сб. науч. тр. памяти В. М. Отрешко*; ред.-сост. Буйских С.Б., Лысенко Л.А. К., 2009. С. 283-284.
- Николаев Н. И. Просопография Ольвии Понтийской V в. до н. э. – I в. н. э.: (монография в двух книгах). К., 2014.
- Ivanchik Askold I. A New Dedication from Olbia and the Problems of City Organization and of Greco-Barbarian Relations in the 1st Century AD. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*. № 23. 2017. P. 189-209.
- Liddel H. & Scott G. A Greek-English Lexicon. Oxford. 1996.

REFERENCES

- Ivanchik A. I. (2017). Novye dekrety iz Tiry [New Decrees from Tyras]. *Vestnik drevney istorii*. [Journal of Ancient History]. № 77/4. P. 967-977. [in Russian].
- Ivanchik Askold I. A New Dedication from Olbia and the Problems of City Organization and of Greco-Barbarian Relations in the 1st Century AD. *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia*. №23. P. 189-209. [in English].
- Karyshkovskiy P. O., Kleyman I. B. (1985). Drevniy gorod Tira. Istoriko-arkheologicheskii ocherk. [The Ancient City of Tyras. Historical and Archaeological Sketch] Kiev: Naukova dumka. 160 p. [in Russian].
- Knipovich T. N. (1966). Grecheskoe lapidarnoe pis'mo v pamyatnikakh Ol'vii [Greek lapidary writing in the monuments of Olbia] *Numizmatika i epigrafika* [Numismatics and epigraphics]. Т. 6. P. 3-30. [in Russian].
- Krapivina V.V. (2009). Ob obshchey kharakteristike i arkheologicheskome kontekste nadpisey Ol'vii. [On the general characteristics and archaeological context of the Olbia

⁷ Протиріччя в датуванні декрету *IPE I² 34* на честь Нікерата Папієва подолані на ґрунті комплексного дослідження; декрет виданий на початку другої половини I ст. н. е. (Николаев 2014: 254-265).

inscriptions]. *Ol'viyskie drevnosti*. [Olbian antiquities]. Sb. nauch. tr. pamyati V. M. Otreshko; red.-sost. Buyskikh S.B., Lysenko L.A. K. P. 283-284. [in Russian].

Liddel H. & Scott G. (1996). *A Greek-English Lexicon*. Oxford. [in English].

Nikolaev N.I. (2014). *Prosopografiya Ol'vii Pontiysskoy V v. do n. e. – I v. n. e.: (monografiya v dvukh knigakh)*. [Prosopography of Olbia Pontika V cent. BC – I cent. AD]. K. [in Russian].

АНОТАЦІЯ

*Антична писемна традиція залишила відносно малу кількість праць з історії Півдня та Заходу України. Відповідно, епіграфічні пам'ятки, у першу чергу лапідарні, є найважливішим джерелом реконструкції історичного процесу Південно-Західної України. Стаття присвячена першій публікації випадково знайдених фрагментованих мармурових лапідарних написів, що походять із Тіри та Ольвії Понтійської. Написи зберігаються у приватній колекції в Україні. Для дослідження використовувалися наукові методи допоміжних історичних дисциплін, переважно палеографії. Літери, що збереглися в написі із Тіри не утримують яскравих палеографічних ознак, відповідно, за палеографічними ознаками цей напис широко датується кінцем III ст. до н.е. – II ст. н.е. Фрагмент одного із рядків, ймовірно, дозволяє відновити читання формули «...Рада та народ тіритів при архонті такому-то, синові такого-то...». Відповідно, напис із Тіри, найімовірніше, є фрагментом почесного декрету цього античного міста. На жаль, відновлення другого рядка, у якому проглядає начебто, фрагмент імені історичної особи, має багато інших варіантів відновлення. Для інтерпретації та реконструкції другого напису вирішальне значення має район його знахідки, якій в перші століття н. е. був сакральною зоною Ахілла; така зона існувала на хорі Ольвії. За палеографічними ознаками напис з хори Ольвії датується першою половиною I ст. н. е. Це фрагмент нижньої частини посвяти Ахіллу Понтарху від колегії архонтів Ольвії. Формула посвяти утримує достатньо рідкісний термін *ή πολυκαρπία* – багатоплідність. Судячи з наявності профільованої рами на зворотному боці посвята Ахіллу пізніше була використана вдруге. Відповідно, така, що публікується посвята Ахіллу Понтарху, ймовірно, є однією із ранніх.*

Ключові слова: Причорноморський регіон, Тіра, Ольвія, давньогрецька епіграфіка, декрети, посвяти.

СКОРОЧЕННЯ

IOlb – Надписи Ольвіи. 1968.

IPE I² – Latishev B. 1916. *Inscriptiones antigue orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*. Petropolis

SEG– Supplementum epigraphicum Graecum